

Bojan Pavšek

Fotografije Ksenija Mikor

Bojan Pavšek je arhitekt in oblikovalec vizualnih komunikacij. Leta 1999 je diplomiral na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, kjer je nadaljeval akademsko pot kot asistent za področje arhitekture. Kasneje se je podal novim izzivom naproti kot samostojni ustvarjalec v kulturi. Leta 2006 je ustanovil oblikovalsko podjetje Opa:art. Istočasno je s somišljeniki zasnoval trajnostno obliko sodela Opa!celica, ki še danes izvaja interdisciplinarne kreativne projekte tako doma kot po svetu. Leta 2019 je izdal knjižni prvenec »62.469 besed o Šaleški dolini, podolgem in počez«, v katerem je zbranih 100 avtorjevih kolumn in grafik, ki jih objavlja v rubriki Alternator v tedniku Naš čas. Publikacija je prejela literarno nagrado JSKD RS za najboljši samozaložniški zbornik z letnico 2019.

VELIKA DOLINA ZA MALE LJUDI

Koncept zapisa, ki ga je moč prebirati na naslednjih straneh, se je spočel precej spontano. Skupek različnih vtisov, ki so se mi v polstoletnem življenju v Šaleških logih naselili v spominске celice, so bili sprožilec za pisno obelodanjenje doživetega, a tokrat v kontekstu prestrukturiranja doline, ki že nestrpno čaka za prvim vogalom. Nastalo je esejistično razmišljanje, ki mu kot opore v skoraj navideznih ulicah priskočijo na pomoč tudi dognanja, zbrana v različnih strokovnih, dokumentarnih, tudi populističnih prispevkih. Zapis je samorefleksija izkušenj s tem okoljem in ne

išče vzporednic v nobenem političnem, rasnem ali verskem prepričanju. Gre za osebni preplet poznane preteklosti, intenzivnega doživljanja burne sedanjosti in idealističnega razmišljanja o svetli prihodnosti. Mogoče naivna, pa vendarle iskrena ostaja večno prisotna želja živeti v pristnem svetu, ki vso svojo energijo usmerja v brezpogojno spoštovanje narave, vzgaja in neguje empatijo do sočloveka ter z interdisciplinarno sinergijo soustvarja kjerkoli in kadarkoli.

Šaleška?

Šaleška dolina. Šaleška kotlina. Šaleška kotanja. Šaleška kadunja. Šaleška ... Ne glede na to, kakšno ime se ji nadene, se že od pamtiveka nahaja tukaj. V objemu gričev, zaledju hribov, pod budnim očesom nekoč aktivnega ognjenika in z oddaljeno kuliso osamelih gora. V njenem parterju je na videz ležerna reka Paka ves čas brusila kotanjo in pred regulirano ukrotitvijo s poplavnimi razlitji nemalokrat pošteno napojila okoliško rodovitno zemljo. Dolina je preživela že marsikaj. Se borila in prilagajala različnim stanjem, ki so krojila njeno razgibano površje. V večini primerov je prilagoditve izvajala sama. Predvsem tiste, ki datirajo še pred obdobje razumnega bitja – človeka. Ko je prišel, je s svojo razmišljujočo prisotnostjo pričel počasi uresničevati željo po

obvladovanju narave. Sprva je bila uravnotežena z naravnimi zakoni in nesebično skromna, delujoča po načelu "živi z naravo in uporabi le tisto, kar res potrebuješ," a nekje na njegovi evolucijski poti je marsikje po svetu spoštljiva name-ra prešla v pohlep. Tretji kamen od sonca je postal poligon za neprestano dokazovanje človeške superiornosti nad vsem, kar miga, diha, raste, živi. Tudi v Šaleški dolini je življenje rezoniralo v sožitju ekosistema in človeka, dokler ni slednjemu okoljske dirigentske palčke položila v roke industrializacija in z njo vse večje potrebe po naravnih energentih. V 19. stoletju odkrito fosilno gorivo, ki je kot rezultat pooglenitve bujnega močvirskega rastišča pričelo nastajati v zgodnjem pleistocenu,¹ je bilo nizkokalorična voda na mlin tehnološkemu in gospodarskem razvoju tako doline kot tudi širše. Pridobivanje premogovniških izkušenj (največkrat pod zemljo) ter priseljevanje delovne sile so skupaj s politični apetiti in gospodarsko rastjo postajali vse bolj uspešni. Posledično se je tudi preobrazba doline pričela vrteti na opazno višjih obratih. Včasih bolj, spet drugič manj nadzorovano. A poti nazaj ni bilo več. Zaradi potreb po električni energiji je v relativno kratkem času vzkliklo kar šest elektrarniških blokov, ki so proizvedeno elektriko distribuirali tudi v jugoslovanski, kasneje pa predvsem slovenski okoliš. A posledic raniranja narave, ne glede na zavidljivo količino energije, ki je odtekala po daljnovodih, le ni bilo več mogoče enostavno spregledati, kaj šele zakrpati.

Izkopavanja globoko pod zemljo so v samozavestni nameri, poseči po najvišjih zvezdah socialističnega napredka, ignorirala kolateralno škodo, ki je najbolj udarila na površju. Nekdaj rodovitna krajina, ki je omogočala preživetje marsikateri kmečki družini, je stopila na nepovratno pot degradacije. Radikalne tektonske spremembe, nastale kot posledica pogrezanja zemlje, so vodile v pogubo krajine. Polja. Izgubljena. Hiše. Porušene. Prebivalci. Preseljeni. Kraji.

¹ Šalej, M. (1999). Historično-geografski oris Šaleške doline in njenega obrobja: Oblikovanost doline, relief, tektonika in geološke osnove. V T. Ravnikar (ur.), Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice (str. 14–15). Velenje: Mestna občina Velenje.

Potopljeni. In kot da to ni bilo dovolj, je težka industrija v vsem svojem zanosu servirala zgolj zavidljivo statistiko proizvedene električne energije, pri tem pa širnemu svetu mimikrirala njene stranske učinke. Prekomerno onesnažen zrak, bazična mrtva jezera, umirajoči gozdovi ter turbolentna zemeljska tektonika so bili izvzeti iz tabelaričnih prikazov gospodarskih uspehov Šaleške doline. In ko je Šoštanj "odstopil" dolinski upravni primat hitro razvijajočemu se Velenju, je ta poteza znotraj utečenega socialističnega sistema, ki ni bil vaje osamelih presežkov, le še bolj izpostavila velenjsko zgodbo o uspehu. Modernistični čudež je na vzhod kotline privabljal vse živo. Postal je gospodarski, politični in socialni magnet. Slednji je požel slavo multikulturnega sobivanja delovne sile predvsem z območij nekdanjih jugoslovanskih republik. Gradilo se je na polno, tudi ponoči in tudi na skrivaj, če je bilo treba. Urbano blagostanje so občasno učinkovito podprle udarniške akcije, stimulirane z zahvalnimi hvalospeli težki industriji kot alfi in omegi gospodarskega razvoja. In še kakšen samoprisevek, namenjen za gradnje na področju družbenega standarda,² se je pri pobudnikih izkazal za premišljeno gesto. Mentaliteta doline je tako postajala zaključena celota. Samozadostna, samooskrbna, samozavestna. Po nastanku baze modernega mesta nihanj, ki bi pretirano razburkala družbeno klimo, ni bilo zaznati ali pa so se šele netila. V nedeljo, 8. novembra 1987, pa se je zgodilo. Po predhodni sprožitvi bolj ali manj naključnih, a konkretnih akcij, je protestno ekološko gibanje tega dne organiziralo shod, na katerem se je v Velenju zbralo več desetstisoč protestnikov, predvsem z obrobni naselij Velenjske kotline. Njihova glavna zahteva je bila brezkompromisna in temeljita ekološka sanacija proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini.³ S to gesto, ki je ponesla glas o umiranju narave tudi preko dolin-

² N. Žgank. Ustvarili smo mesto. Kljajič D. in Vrbič V. (ur.), *Spomini rdečega kralja* (str. 96–163). Ljubljana: Založba Karantanija.

³ Rezman, P. (2020). (Ne)organiziranost ekoloških protestnih gibanj (pričevanje opazovalca in nekdanjega aktivista ekoloških gibanj v Velenjski kotlini 1985–2020: Zanimanje raziskav. Grmovšek, S. (ur.), *Šaleški razgledi 17: Zbornik 2020* (str. 123–128). Velenje: Knjižnica Velenje.

skih obronkov, je dolina dobila zeleno klofuto, ki je prevetrila takratno ignoranco kapitala do okolja in ljudi. Nastopil je čas gozdnih preporodov, odprave kislega dežja, revitalizacije jezerskih habitatov, filtriranja izpustov, sanacij krajine in namer po zagotovitvi boljšega zdravja ljudi. A stranski produkti težke industrije so, sicer v blažji obliki, vseeno nadaljevali najejanje okolja. Globalno onesnaževanje se je z visoko mero človeške brezbriznosti v zadnjih desetletjih razplamtelo povsod po svetu. Izrazit porast kontaminacije okolja je zaslediti predvsem v nerazvitih deželah, kamor razvite dežele za pičle zneske pošiljajo nevarne snovi in odpadke v shrambo ali predelavo. Daleč od oči naj bi pomenilo tudi daleč od srca. A Zemlja je na žalost okrogla oziroma "what goes around comes around."⁴ Nevarne emisije, s katerimi smo prepojili naš planet, so na pragu nepovratne zasičenosti. Čas za introspekcijo našega egoističnega ravnanja je tukaj, zdaj! Evropa se je, kot kaže, z vso resnostjo lotila reševanja zelenega planeta, zato svoje okoljevarstvene azimute vse bolj usmerja vase, med svoje države starega kontinenta. Zmanjšanje ogljičnega odtisa se je tako zavihtelo na sam vrh prioritet. Obnovljivi viri energije so postali ambicija, ki narekuje tok razmišljanja tudi široki paleti proizvajalcev. S svojimi nabori različnih zelenih-eko-recikliranih-zdravih-čistih poštenih izdelkov flirtajo z denarnicami marsikaterega potrošnika. Vendar ta trend ni nastal čez noč. Zanj je bilo potrebno netenje različnih žerjavic, predvsem pri neodvisnih strokovnjakih in nevladnih organizacijah, ki so s svojimi dognanji in aktivizmom pričeli opozarjati, da se planet ne vrti več z zdravo hitrostjo. Ko je kritična masa opozoril dosegla dovoljšnjo medijsko pozornost, tudi politična srenja in z njo tesno povezano gospodarstvo tega nista mogla več prezreti. Opazovanje že skoraj nepovratne destrukcije Zemlje je različna zaskrbljena gibanja spodbudilo k takojšnjemu aktivizmu. Celo Nobelovi nagradenci za mir, na čelu z Dalajlamo, so pred kratkim javno pozvali vlade sveta, da naj neizkoriščena fosilna goriva vendarle ostanejo pod

⁴ Vse se vrača, vse se plača.

zemljo.⁵ Takšna prizadevanja stroke in globalnih vplivnikov lahko sprožijo učinkovit pritisk na kolektivno zavest in lažjo akumuliranje moči v boju proti podnebnim spremembam. Tako na primer Greenpeace, European wildlife, David Attenborough, Greta Thunberg, Mladi za podnebno pravičnost, Eko krog, Šaleško EKO gibanje ipd. ne bodo več osameli glasovi v nebo vpijočih. Žal tudi Šaleška dolina prispeva v ozračje zavidljiv delež sestavin, ki nič kaj ne dišijo zeleni novodobni evropski miselnosti. Ta namreč stremi k ambicioznim ekološkim ciljem, ki naj bi se jih kot izkušeni kontinent lotili sinhronizirano. Nič več stokanja v leru. Na državni ravni moramo začeti uresničevati okoljevarstvene cilje takoj! Pet pred dvanajsto sta postavljena kazalca sodne ure⁶ in zaenkrat nič kaj ne kaže, da bi se pričela ustavljati, kaj šele pomikati v obratno smer. Ekstremne podnebne razmere, ki pod svojim okriljem skrivajo množico uničevalnih vremenskih stanj, namreč vse pogostejše pustošijo po svetu. So rezultat podnebnih modelov, značilnih za atmosfero, polno škodljivih izpustov. Tako tudi v naših krajih vse bolj prihajajo do izraza nepričakovane vremenske deviacije. Pred njimi ni več varen noben letni čas. Božičnega snega nismo videli že vrsto let, medtem ko se je letošnji april oktil kot najhladnejši četrti mesec v zadnjih 30 letih, tokratno poletje pa v medijih mlahavo vihti zlato medaljo za najvišje globalne temperature, odkar v zadnjih 142 letih izvajajo meritve.⁷ Na Grenlandiji je letos prvič celo deževalo!⁸ Nič kaj obetavne in dokazljivo

⁵ Kralj, A. (22. 4. 2020). *Nobelovi nagrajenci pozvali vlade sveta: »Fosilna goriva naj ostanejo pod zemljo«*. Pridobljeno na <https://www.24ur.com/novice/znanost-in-tehnologija/nobelovi-nagrajenci-pozvali-vlade-sveta.html>

⁶ Tak (15. 1. 2013). *Začetek konca? Kazalca Sodne ure ostajata na pet pred dvanajsto*. Dnevnik. Pridobljeno na <https://www.dnevnik.si/1042571993/magazin/znanost-in-tehnologija/zacetek-konca-kazalca-sodne-ure-ostajata-na-pet-pred-dvanajsto>.

⁷ Kralj, A. (14. 8. 2021). *Letošnji julij najbolj 'vroč' v zgodovini meritev. Čas za zemljo*. Pridobljeno na <https://www.caszazemljo.si/ekologija/letosnji-julij-rekordno-vroc.html>.

⁸ Nuuk. (20. 8. 2021). *Na poledenelem vrhu Grenlandije prvič deževalo*. ►

preteče napovedi morajo postati še toliko večja motivacija, da se zaviha rokave, pomete pod predpražnik finančne apetite, posuši sline kapitala, zaduši lasten egoizem ter z zvrhano mero empatije in iskrenosti vzame v roke naš planet. In to ob zavedanju, da je absolutna prioriteta človeštva ohranitev habitata na edinem evolucijskem poligonu, ki ga imamo. Gre za zibelko vseh nas, naših potomcev, njih potomcev, njih potomcev potomcev ... Neizogibno vlogo rešiteljev bomo morali prevzeti in ponotranjiti vsi. Posamezniki, skupine, inštitucije, podjetja, vlade, države. Tudi v Šaleški dolini, ki jo kolesje industrializacije še vedno pošteno preobraža. Brazde degradacij bo poskušala zaceliti in oživiti z novim pristopom, poimenovanim "Prestrukturiranje regije SAŠA skladno s politiko pravičnega prehoda iz premogovništva". Doktrina na tem področju je trenutno skoraj (pre)vroč ter obenem zelo viskozno železo, ki ga poskušajo vliti v različne kalupe.⁹ Ne glede na to pa se je končno pričela ustvarjati dinamika procesov, ki stremijo k razmišljanju po preoblikovanju doline s poudarjeno okoljevarstveno noto. Poleg strokovnih dognanj, oživitvenih predlogov in osnutkov strategij je v zraku še veliko nedorečenih izhodišč. Čas za oblikovanje koncepta je kratek. Priložnosti, da bi bil daljši, je bilo v zadnjih desetletjih že nič koliko, a je cona takratnega udobja preglasila izzive prihodnosti.¹⁰ Zavita v samozadostni kokon je dolina kljub okoljskim hendikepom desetletja skrbela za energetske blagor naše domovine, pa tudi razvojno in socialno neodvisnost svojega teritorija. Zanesljiva delovna mesta, topla voda kot stranski produkt proizvodnje električne energije, ponujene degradacijske odškodnine, infrastrukturne posodobitve ter ustvarjanje sorazmerno nekonfliktnega družbenega ozračja so vlivali občutek avtonomije. A politični kapital, še posebej v energetiki, ponavadi ubere smeri, ki na poti do tržno ma-

MMC RTV Slovenija. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/okolje/napoledenelem-vrhu-grenlandije-prvic-dezevalo/591344>.

⁹ Pavšek, B. (29. 7. 2021). Alternator: Daleč od oči, daleč od ... *Naš čas*, letnik 68 (29), str. 8.

¹⁰ Pavšek, B. (4. 3. 2010). Alternator: Čez 50 let. *Naš čas*, letnik 57 (9), str. 10.

mljivega cilja navržejo najmanj polen. Tako se je s centralizacijo celotne energetske sheme vodstvena struktura tudi fizično distancirala od želja in potreb lokalnega prebivalstva. Dokaj nemočno je dolina spremljala dogajanje energetskih lobijev, ki so z izgradnjo bloka 6 Termoelektrarne Šoštanj postavili nova pravila za pridelavo električne energije. Rentabilnost objekta so hitro naraščajoče cene emisijskih kuponov že kmalu po rojstvu postavile pod velik vprašaj. In prišel je trenutek za streznitveni razmislek, kako naprej. Ker je težka industrializacija sedaj več kot očitno v prisilnem zatonu, je napočil čas multidisciplinarnega feniksa, ki bo ponudil zeleeno okoljsko vizijo s trdnimi programskimi temelji. V oblikovanje koncepta se mora aktivno vključiti široko paleto neodvisnih strok. Da bo končna slika čim manj enostranska, je ključno aktivirati kredibilne institucije in neodvisne strokovnjake zunaj naše doline, tudi zunaj naše domovine. Ne glede na to, da je priprava ter izvedba tako obsežnega projekta izjemno kompleksna, ima srčika principa skrajno preprosto strukturo. Lahko bi jo razdelili na štiri elementarna stanja, pri katerih je najpomembnejše, da se ne ustvarjajo v ihti, se izpelejo do konca in si brez preskakovanj sledijo po naslednjem vrstnem redu: začutimo, razvijajmo, oblikujmo, navdihujmo. Gremo lepo po vrsti.

Začutimo.

Vzhajanje sonca ter prihod svetlobe na senčno stran Zemlje je vedno veličasten dogodek. Najsi ga pričakamo neke v hribovitih pejsažih, se z njim srečamo na poti v službo, nam med sprehajanjem hišnega ljubljénčka oplemeniti pročelja mimo bežnih fasad ali pa morda omili širjenje zenic pri jutranjem dvigovanju okenskih žaluzij. Učinkuje privlačno, skoraj nenasitno, ker je vsakič drugačno, nezamenljivo, neponovljivo. Kjerkoli ga uzreš, je vedno dobrodošlo in te ne pusti hladnega. Izza Kozjaka se najprej sramežljivo, kaj kmalu pa že zelo samozavestno prične dvigati na nebesni svod. Na prvi pogled deluje, kot da prve fotonske puščice usmerja zelo premišljeno. Z njimi potujoča svetloba se zasidra na

ključnih vedutah Šaleške doline. Vrhovi stanovanjskih stolpičev, ki so kot vertikalni nagovor vzniknili v času modernizma, se obarvajo v rumenkaste tone. Tudi na jezera pronica toplina sončnih žarkov skozi meglice kondenzirane jezerske vode. Raj za fotografsko motiviko, ki jo nič kaj sramežljivo bogatijo številne, tudi eksotične ptice, in pisan nabor objezerske flore nam sicer ni na voljo v nedogled. Zato je fino, če si ob pravem času na pravem mestu. Posebne učinke ob srečanju s svetlobo ustvarjata najvišja parna stebra, štrleča na zahodu doline. Skozi hiperboloidne hladilnike odvajata v nebo višek termoelektrarniških stranskih produktov. Zaradi svoje nadnaravne višine sta mnogo pred sosedom Šoštanjem, deležna zlatorumenega jutranjega razsvetljenja. Morda pa pri tem početju žarki le namigujejo, da ni vse zlato, kar se sveti. Edino grelna telo v našem osončju medtem že pospešuje dvig na svoji več milijard let utečeni krožnici. Kaj kmalu prične enakomerno odstirati celotno Šaleško kotanjo. Gospodarstvo, še posebej težka industrija, je v tem času že v polnem zagonu. Pravzaprav se sploh ni ustavilo. Stabilnost proizvodnje elektrike je soodvisna od konstantega dovajanja energenta. In šaleška energetska shema ni pri tem nobena izjema. Dan je že na polnih obratih. Delovne in šolske migracije, ki jih v veliki meri dopolnjujejo še prihodi iz ostalih krajev, polnijo arterije prometne infrastrukture. Včasih zasičene, drugič

na pol prazne ustvarjajo dinamiko transportnih intervalov, ki je v primerjavi s pretočnostjo v večjih mestih še zelo prijazna. Medtem se cestna prihodnost pripravlja na prihod prišleka, ki ga v teh koncih še ni bilo. Na tretjo razvojno os. Njena prisotnost v prostoru bo občutno spremenila stoletja zakoreninjeno orientacijo vzhod-zahod, ki jo je narekoval na začetku nagajiv tok Pake, kasneje utelešen v regulirano podobo. Arhitekturni kontrast obeh dolinskih mest priča o dveh različnih zgodbah, dveh različnih zgodovinah, dveh različnih sistemih in nenazadnje dveh različnih vizijah. Tako se na velenjski strani infrastrukturna tektonika odmika od principov modernizma, ki je dokaj premišljeno in večplastno krojil prostorski ustroj takrat izredno odmevnega socialističnega čudeža. Na drugi, šoštanjski strani, pa se prioritete mesta selijo na njegove ruralne obronke, medtem ko mesto izgubljeno hlata za odlikami nekoč živahnega in prepoznavnega starotrškega jedra. Navzven subjektivni, navznoter sicer objektivni vidik prebivalcev na svoj kraj pa ni primerljiv z občutji zunanjih obiskovalcev. Ti niso osredotočeni na rutinski utrip vsakdana, ampak iščejo ambientalne presežke, sunke adrenalina, porast dopamina, navdihujoče dialoge s prebivalci ali pa zgolj hedonistične trenutke različnih žanrov, ki jih zabeležijo v svoji malhi dolgoročnega spomina ter prenašajo na zanamce ali istomisleče. Začutiti dolino je pogoj, da jo sprejmeš v vsej njeni polnovrednosti. Brez tega je kakršnokoli poistovetenje z njeno še posebej novejšo zgodovino, ki je bila zavidljiv primer dobre prakse preteklega sistema, strel v prazno. Na njenih obrambnih zidovih, zgrajenih s krvavimi žulji in tudi izgubljenimi življenji rudarjev, so se lomila različna, tako politična kot tudi gospodarska kopja. Ohranitev samozadostne težkoindustrijske oaze ravno prav daleč od takrat eksternih političnih apetitov je bila, kot kaže, lokalna mantra. Zvenela je koristno, tudi če je bilo zavaljo nje ogroženo zdravje ljudi in ohranitev narave. Multikulturnost kot posledica priseljevanja delovne sile je le eden od kompleksnih družbenih komponent taistega habitata. Ekonomski potenciali, ki jih podpira tudi šolstvo, dopolnjujejo še pestri nabori kulturnih, športnih in socialnih programov. Dolinskih

potencialov je torej na pretek. A njihovemu zagonu in vzdrževanju povzroča preglavice politična nehomogenost doline, ki le redkoma poenoti svoja stališča. Še redkeje pa se poskuša uglasiti na skupno vizijo. Šolski primer, ki v mnogih pogledih izraža nekoherentnost, se navezuje na ogromne količine akumulirane vode, ki je v dobri polovici stoletja temeljito predrugačila podobo kotline. Jezera. V naravi hvaležen in neznanosko privlačen element, ki ga pri načrtovanju izletov vedno uvrstimo med zanimive adute. Tudi šaleška jezera so postala sestavni element mnogih zgodb, ki se uvrščajo med gradnike kotlinske novejšje zgodovine. Najprej so povzročila tragičen val žalostnih usod, ki so našle svoj (ne)mir na njihovem dnu. Izkopavanje lignita globoko pod zemljo je žal terjalo svoj davek tudi na površini. Narava si je v iskanju ravnotežja in zapolnitvi manjka fosilnega energenta v svojih nedrjih postregla s premiki in posedanji zemlje. Razpoka, udrtna, udor, jama, lužica, luža, luže, jezerce, jezero, jezeri, jezera. Preobrazba terena je na dnevni bazi ustvarjala spremembe, ki jih je bilo kmalu zelo težko spregledati. Potopljeni domovi. Potopljena polja. Potopljene ceste. Potopljena dediščina. Potopljena tradicija. Potopljena upanja. Preseljevanja ljudi, izginotje celih vasi ter zaton najbolj rodovitne dolinske zemlje je še vedno občutljiva tema, ki ji pritiče zgolj in samo pietetno spoštljiv dialog. Na obsežnem dnu doline, kjer se je nekoč odvijalo živahno kopensko življenje, so nastala tri jezera.¹¹ Njihova gladina je zaradi naklona terena na različnih višinah. Nižajo se iz vzhodne smeri proti zahodu. Od najvišje ležečega Škalskega, preko Velenjskega do Družmirskega jezera. Prvi dve sta se skoraj v celoti nastanili v velenjski občini, medtem ko je Družmirsko za svoj dom izbralo šoštanjsko občino. V zadnjem času, ko karakter nekoč neživih umetnih jezer vse bolj pridobiva naravni videz, se je tudi stanje voda izboljšalo. Postopna vrnitev življa v nekoč mrtvo bazično vodo je bil korak v pravo smer revitalizacije. Odlaganje pepela kot stranskega produkta pri kurjenju lignita

¹¹ Šterbenk, E. (1999). Šaleška jezera: Jezera. Velenje: ERICo Velenje, Založništvo Pozoj Velenje.

neposredno v vodo je zavoljo spremenjene tehnologije obdelave postalo preteklost. Sprejetje smotnih okoljevarstvenih odločitev je privedlo do tega, da je v poletnem času Velenjsko jezero postalo privlačno zbirališče tisočeri obiskovalcev, željnih zabave in osvežitve. Škalskega je pod okrilje vzelo ribištvo. Družmirsko pa zaradi izkopavanja premoga, predvsem pod njegovim severnim predelom, še ne zmore nuditi varnega območja za razvoj objezerskih potencialov. Eksploatacijske projekcije premogovnika kažejo, da to še nekaj desetletij ne bo mogoče. Zaradi medsebojne bližine vseh treh jezer, ki so ločena le z zemeljskimi nasipi oz. pregradami, bi bilo za celovit prikaz vodnega izplena vsa tri jezera potrebno obravnavati kot nedeljivo celoto.¹² Zgodbe o njihovih nastankih in medsebojnih karakternih odklonih so slovenski fenomen, vreden, da se zavihti na tron izpostavljenih dolinskih značilnosti. Zato bi status nedeljivosti morala vzeti v zakup tudi lokalna zavest. Nedeljiva vodna celota je namreč polna raznolikosti in zato pisana na kožo različnim generacijskim profilom njenih obiskovalcev. Politični in gospodarski ustroj pa je trojezerje pričel drobiti. Vsako mesto je v "svojem jezeru" videlo možnosti nastaviti in razvijati zgodbo. Pri tem celo stremeti k njihovi medsebojni konkurenci, kar deluje kot svojevrsten krajinski paradoks. Tako je sprehajalno-kolesarska pot, ki se vije mimo vseh treh jezer, postala edini element, ki jih trenutno povezuje. Velenjsko jezero je pošteno zavihalo rokave in prevzelo primat turistične ikone. Plaža, prireditveni prostor, kamp, športni objekti so pri infrastrukturnem preoblikovanju te destinacije v polnem zagonu. Vendar je ohranitev oz. preoblikovanje krajine v večnamenski prostor ob predimenzioniranih ovalnih asfaltnih zaplatah potegnilo zelo kratko slamico. Ureditve nekdanje slabo rekultivirane zelenice je v iskanju skupnih značilnosti objezerskega prostora zašla v slepo ulico. Prostor je prepredla množica neopredeljenih arhitekturnih principov, ki imajo le malo skupnih značilnosti. Nastalo je veliko polje asinhroniziranih ambientov, ki so rav-

¹² Pavšek, B. (11. 6. 2015). Alternator: 3 vode. *Naš čas*, letnik 62 (23), str. 10.

no zaradi pomanjkanja premišljenih prostorskih vrednot odpadli kot kredibilni gradniki prostora. Obenem pa neprožna arhitekturna zasičenost območja onemogoča modifikacije, ki bi bile zasnovane na prepletu urbano-industrijskih značilnosti doline ter njej pripadajoče krajine. Viadukt tretje razvojne osi, ki bo glede na projekcije načrtovalcev ustvaril ločnico med urbanim tkivom in rekreativno krajinsko cono, bo s svojo prezenco dal le še piko na i arhitekturni prostorski zmedenosti.¹³ Priložnost obleči objezersko območje z univerzalnim konceptom, se je projektantom prireditvenega prostora izmuznila skozi prste. Zakaj se je pozabilo, spregledalo ali morda kar ignoriralo tako pomemben postulat, kot je spoštljiva simbioza grajenega prostora in naravnega okolja? Vprašanje, ki bo morda le s težavo dobilo verodostojen odgovor. Pri sosednjem Družmirskem jezeru so apetiti oživitve objezerskega pasu prav tako veliki. Mesto Šoštanj v zadnjih desetletjih včasih precej na horuk, pogosto pa v nerazumljivem stanju pasivnosti išče razvojne nadgradnje, ki bi omogočile višji nivo bivalne kvalitete in oplemenitile prepoznavnost občine. Zaradi sence termoelektrarniških hladilnikov je sicer pot do sonca že tako ali tako nekolikanj težja. Vendar ne nemogoča. Zahteva pa interdisciplinaren pristop s posluhom za prave potenciale. A do tja je še daleč, saj ima energetski gigant kot industrijski portal močan vpliv na definicijo mesta, vendar se tega v časih, ko so namere za ohranitev njegovega dolgoročnega obstoja zelo iskane, premeteno izogiba.

Razvijajmo.

Strategija, vizija, perspektiva, ambicija, ideja, zaveza, vrednota, definicija, zasnova, kreacija, paradigma so le nekateri termini, ki lepo zvenijo, ko se jih vpleta v opise načrtovanja prihodnosti. Težava lahko nastopi, ker se je bodočnost do sedaj zmeraj in povsod pokazala za dokaj nepredvidljivo žverco, ki utegne pošteno spreminjati smer prav tam, kjer

¹³ Pavšek, B. (19. 12. 2019). Alternator: Velendukt. *Naš čas*, letnik 66 (50), str. 12.

najmanj pričakujemo. Večje kot je merilo obravnavanega območja, bolj moramo postati dovzetni za njegove skrite/razkrite namige, ki suflirajo zasnovo logičnih razvojnih poti. Če pretirana samozavest, egoizem, morda tudi pohlep zaslepijo pogled, lahko spregledamo opozorilne znake, intuitivne namige, logične interpretacije in še marsikaj podobnega, kar seva iz okolja. V teh primerih postane načrtovanje prihodnosti kaj hitro eksperiment v slepi ulici. In vzvratna vožnja lahko povzroči bistveno več težav, ki neredko pripeljejo tudi do nepopravljivih posledic. Še posebej pri paničnem in dezorientiranem iskanju alternativnih izhodov. Razvoj mesta oziroma (v našem primeru) kar celotne doline je zahteven zalogaj. Dejavniki, ki še danes krojijo njen utrip, so pognali korenine že v drugi polovici prejšnjega stoletja. Vzkalil je edinstveni proctor, znan daleč naokoli. Težka industrija, podprta s potrebami po proizvodnji električne energije s sežiganjem fosilnega goriva, se je trdno zasidrila na vrhu piramide in diktirala rast ter razcvet doline. Njen hitri vzpon, razvoj njej uporabnih tehnologij ter tempo pridobivanja lignita iz velenjske kadunje je bil bleščeč primer napredka v Sloveniji. Z občudovanjem so naš ustroj opazovali tudi iz drugih nekoč državotvorno povezanih republik na Balkanu. Ob bok črni industriji je velik delež pridala tudi "bela" industrija tovarne Gorenje. Super industrializacija je vplivala na pospešeno ekspanzijo Velenja.

Vključitev najboljših slovenskih projektantov,¹⁴ ki se seveda niso mogli upreti izzivu načrtovanja in gradnje novega mesta,¹⁵ se je ob vizionarski taktirki Nestla Žganka izkazala za odlično mestotvorno potezo. Mesto Velenje je postalo slovenska arhitekturna ikona modernizma, ki je njegove občane navdajala s ponosom. Psihološka komponenta pripadnosti mestu in soustvarjanju novega doma se je še krepila z udarniškiimi vihtenji krampov in lopat. Kljub temu mnogi prebivalci nikoli niso razumeli arhitekturnega sloga, v katerem so se znašli in ki naj bi bil prilagojen merilu človeka – tokrat predvsem rudarjev ter njihovih družinskih celic. Razmišljam, ali je nerazumevanje principov modernizma nastalo kot posledica korenitih sprememb bivalnih navad delavskega razreda, ki je bil predhodno navajen preprostosti? Odprle so se migracije. Iz vasi v mesta. Iz provizorijev v bloke. Z makadamov na asfalte. S pašnikov v parke. Z vrtičkov na trge. Selitev in prilagoditev življenjskega sloga znotraj skrbno načrtovanih urbanih struktur je vsak občan doživeljal in interpretiral nekoliko po svoje. Ves čas razvoja se je mesto nadgrajevalo, sprejemalo nove arhitekturne sloge, ki so se zaradi mejnih obronkov kotline bolj ali manj uspešno prepletali predvsem v njenem parterju. Prvotna urbanistična zasnova moderne je sicer še prisotna, vendar z občasnimi stihijskimi intervencijami izgublja prostorske bonitete, ki so ji bile z namero dolgoročne vzdržnosti položene v zibelko. Precej na poskok in z veliko frekvenco nihanja so se njeni temelji v navalu trgovskih centrov pričeli tresti. Še posebej ob mestnih vpadnicah so izrazito preoblikovali podobo mesta. Utrip, ki naj bi zrcalil bleščečo prihodnost potrošništva, je postal dušilec urbanih struktur. Na svoji poti do tržne slave je pometel tudi s krajinskim zaledjem in nekdanj prepoznavnimi vedutami. Slednje so se skrile za precej suhoparno trgovsko arhitekturo, začinjeno z vrsto kričečih, stilsko pisanih oglasnih panelov

¹⁴ Janez Trenz, Oton Gaspari, Jože Usenik, Ciril Pogačnik, Stanko Rohrman, Aljoša Aljančič, Stanko Kristl, Hermina Kmecl ...

¹⁵ N. Žgank. Ustvarili smo mesto. Kljajič, D. in Vrbič, V. (ur.), *Spomini rdečega kralja* (str. 96–163). Ljubljana: Založba Karantanija.

različnih blagovnih znamk. Velenjski grad je porazil Momax, Šaleško alejo Mercator, Koželj je vzela Velenjka kolodvorsko si je podredil Tuš.

Takšna poteza gradenj bi bila morebiti vsaj strateško upravičena, če bi bili apetiti po novačenju potrošnikov sorazmerni s potrebami trga. Tako pa so mnogi prostori ostali pre-dimenzionirani, na mestih neizkoriščeni, celo prazni. Pri tem pa je butični center mesta doživljal zaton privlačnosti, ki mu ga je narekoval upad kritične mase potrošnikov. Ta se je pričela razporejati po mestnih vpadnicah pod taktirko trgovcev, manikiranih v vse bolj karakterno nedefinirano mestno periferijo. Z oživitvijo kmečke tržnice in njej sorodnih "programov z dušo" se ponovno odstira izjemen potencial mestnega središča. Ponuja namreč popolnoma drugačno uporabniško izkušnjo kot zgolj nakupovanje, sprehajanje, razvajanje po zaprtih trgovskih centrih brez naravne svetlobe, lociranih na za pešce odročnih predelih mesta. Takšne reurbanizacije ambientov so dobrodošla priložnost za infrastrukturne nadgradnje, ki lahko s spremenjenimi bivalnimi navadami sodobnega človeka ponovno osmislijo tudi prvotne urbanistične nastavke mesta. Mesta, ki je razpolagalo z ogromnimi zelenimi površinami, arhitekturnimi presežki, logično infrastrukturno mrežo ter preiščljeno programsko razporeditvijo.

Vsi naštetí parametri vse bolj koketirajo tudi z novodobno ekološko miselnostjo, ki na globalni ravni hvali in časti redka še obstoječa mesta v parku ter jih izpostavlja kot primere dobre prakse. V velenjskem primeru dopolnjuje zelene intervencije tudi unikatna podoba Sončnega parka,¹⁶ ki se je naselil na zgornjem, severnem platuju mesta. Človeška potreba po zapolnjevanju praznih prostorov se večkrat izkaže kot nebodigatreba preblisk, ki nas na primer spremlja že pri urejanju lastnega doma, pa naj gre za dodatne omare v dnevni sobi, vijačenje odlagalnih polic na prostih stenah hodnika ali pa za umeščanje replike rimske fontane, palčkov in ostalega betonskega kiča v "na videz" prazne zaplate dvorišča. Včasih

¹⁶ Načrt za park je narisal vrtnarski arhitekt Paul Filipi, zasaditev pa izvedel vrtnar Alojz Jaklič.

je pot do ugodja ravno obratna. Z redukcijo opreme omogočimo, da ambient zadiha in se umiri. Enako velja za odprt javni prostor. Mnogokrat privzgojen projektantski refleks po nenehnem umeščanju in intenzivnem zasičevanju prostora s pogosto nelogičnimi oz. nekompatibilnimi arhitekturnimi elementi izhaja iz sebičnega izkazovanja pomembnosti lastne arhitekturne pozicije. Injicirati v okolje strukture, ki so zunaj merila ali ne resonirajo z njihovimi uporabniki, so tako za snovalce kot bodoče uporabnike težko prebavljiv zalogaj. Začetni "Vau!" učinek tovrstnih atrakcij običajno hitro zbledi in ostane le še spomin na jalov poskus prostorske oplemenitve. Pri ohranjanju lokalnega principa "mesta v parku" naj služi za referenco celotna besedna zveza, ki že pri terminološki modifikaciji v "park v mestu" občutno spremeni doživljajsko konotacijo. Zavedanje, da je potrebno kvalitetno mestno tkivo, še posebej zeleno, skrbno ohranjati, primerno negovati in subtilno nadgrajevati, je dandanes redka čustvena komponenta, ki pa lahko trajnostno usmerja miselni tok načrtovalcev. V svojem bistvu poskrbi za pravočasno eliminacijo napačnih apetitov ter zavojev v sive ulice. Pri takšni metodologiji je na preizkusu demokracija bivalnih apetitov. Arhitektura je le težka suveren mediator med interesi gospodarskih oziroma političnih interesov ter na drugi strani pričakovane svobode človeka in narave. Uskladiti želje in potrebe vseh omenjenih udeležencev pomeni trdo delo na dolgi rok. Za uresničevanje prostorske vizije je še kako zaželeno najprej postaviti homogene temelje. Recept za njihovo kompaktnost leži v komunikaciji. Večnivojski, razumljivi ter prilagojeni procesom, v katere je integrirana. Za dober razvojni model se mora stroka poleg zgodovinskih dejstev, ki so pustila pečate v preteklosti, analitike obstoječega stanja, potreb in zahtev uporabnikov posluževati tudi intuicije.¹⁷ Ta na videz neotipljiv miselni sprožilec in meta usmerjevalec je dodana vrednost, ki je vsekakor vredna pozornosti. Izhaja iz psiholoških doživljajev in izkustev, ki človeka ves čas njegovega obstoja,

¹⁷ Neposredno dožemanje, zaznavanje bistva česa, neodvisno od razumskega razčlenjevanja, navdih.

mnogokrat tudi nezavedno, usmerjajo in spodbujajo pri njegovem delu in življenju. Ali pa so kot metafizičen super dar "položeni v zibelko" osebam z izjemnim pogledom v prihodnost, ki jih ljudstva prepoznavajo kot vizionarje.

Notranje doživljanje nečesa, kar v stvarnosti še ni nastopilo, je sposobnost, ki v katerikoli razvojni fazi vliva samozavest in posledično tudi večje zaupanje okolice. Pri tem je potrebno razlikovati med kratkoročnim trendovsko-populističnim načrtovanjem in na drugi strani dolgoročno vzdržnimi vizionarskimi potezami. Prvo sloni predvsem na krepitvi trenutne všečnosti, drugo pa tlakuje alternativne poti v bodočnost, ki pa nas še posebej v začetnih fazah soočijo z vrsto težkih izzivov in na videz nerazumljivih (nepremagljivih) ovir. Tovrstne porodne krče je potrebno ljudstvu ustrezno raztolmačiti in jih pri tem aktivno vključevati v konstruktivne dialoge, ki prispevajo k izboljšanju pripravljenih strategij. Vključitev zainteresirane laične in strokovne javnosti v razvojne mehanizme je temelj dolgoročnih bivalnih sinergij. To so kot udarniki (prostovoljci) občani Šaleške doline nekoč že doživljali. Stimulacijo je graditeljem deloma narekoval nekdanji politični sistem, deloma gospodarska ekspanzija industrije in deloma premišljena promocijska strategija šaleške premogovniško-občinske naveze. Soustvarjanje mesta je vodilo do močno zakoreninjene predanosti občanov, katerih strast in pokroviteljsko držo do "njihovega" mesta je bilo ves čas zaznati celo v vsakodnevnik pogovorih. 'To je naš blok!' 'To Pako smo mi regulirali!' 'Ta park je tu zaradi nas!' 'Brez nas ne bi bilo tega igrišča!' 'To je moje, to je naše, to smo mi!'

Izjemna predanost mestu in rudarski industriji, ki je bila zaslužna za njegov nastanek, je obenem značilna drža tovrstnih rudarskih okolij po vsem svetu.¹⁸ Zato bo v prestrukturiranju prav nakazovanje boljšega jutri z zatonom (ob-

¹⁸ Bole, D., Kozina, J. in Tiran, J. (2020). Industrija in socializem: oviri ali gonili prihodnjega razvoja Velenja. Grmovšek, S. (ur.), *Šaleški razgledi 17: Zbornik 2020* (str. 34–68). Velenje: Knjižnica Velenje.

stoječe) težke industrije ena težjih nalog. Čaka tako tiste, ki bodo procese snovali in spravljali v eter, kot tiste, ki jih bodo skušali inhalirati in uresničevati (beri: živeti). Verodostojna razlaga prestrukturiranja bo za vzpostavljanje učinkovitih miselnih preskokov pri prebivalcih Šaleške doline ključnega pomena. Jasna slika bo občanom olajšala razumevanje strategije in z njo povezanih razvojnih faz.¹⁹ Trenutni medijski prispevki (kampanje) v večini primerov pojasnjujejo preoblikovanje premogovne regije z alinejami, osredotočenimi predvsem na zapiranje premogovnika s pravičnim preходом in rentabilne vzdržnosti celotnega energetskega kompleksa, na čelu s Termoelektrarno Šoštanj. Ob projekcijah, ki bodo sledile ukinitvi izkopavanja premoga, se izpostavljajo predvsem številne izgube delovnih mest, iskanje alternativnega goriva za termoelektrarniške peči, modifikacija opustošenih industrijskih površin, podražitev daljinskega ogrevanja, celo jadikovanje za izgubljeno priložnostjo škodljivega sosežiga odpadkov ...

Vsesplošna medijska slika trenutno izpostavlja predvsem negativne posledice, ki jih bo utrpela težka industrija in z njo celotna dolina. Glede na to, da je nabor obstoječih gradnikov in potencialov doline izjemno pester in se nahaja v različnih plasteh dolinske infrastrukture, gre torej za precej enosmerno, dokaj pesimistično ponazoritev, dosegljivo širši javnosti. Razen če strategijo prevetrio mlajše generacije, neobremenjene s preteklostjo. Vključitev mlajše strokovne srenje, ki ima energijo in želi proaktivno sodelovati v razvojnih procesih, mora postati organizacijska stalnica. Gre za ključen postulat, ki bo za gonilo oblikovanja razvojnih smeric uporabljal medgeneracijske resonance.

¹⁹ Pavšek, B. (24. 12. 2019). *Alternator: Novi svet. Naš čas*, letnik 51 (67), str. 12.

Oblikujmo.

Razlaga t rmina “oblika” precej jasno nakaže, čemu se temu skupku značilnosti vedno posveča tako veliko pozornost. Slovar slovenskega knjižnega jezika ga pojasni takole: *Oblika je določen videz, ki ga ima stvar v prostoru. Oblika je značilnost česa glede na sestavne elemente in njihovo razporeditev. Je zunanji izraz kakega pojava, pogojen z njegovo vsebino, ali pa sistem izraznih sredstev, v katerem se izrazi kaka vsebina.* (SSKJ) Konec koncev je oblika zaznavna, največkrat otipljiva vizualizacija vsebine. Z njo lahko vsebino materializiramo, nadgradimo, naredimo privlačno, ji ustvarimo dodano vrednost. Lahko pa se zlorablja tudi kot orodje za umeščanje manipulacij, maskiranja pravih namembnosti, zavajanja ter prav tako ustvarjanja t. i. la ne dodane vrednosti. Marketing, ki pogojuje potrošništvo, slednje prijeme nemalo krat uporablja za spodbujanje prodaje največkrat drugorazrednih izdelkov. To, da izdelek na fotografiji bolje izgleda kot v resnici, so predvsem pri digitalnih spletnih nakupih izkusili  e mnogi uporabniki. Na pomembno vlogo oblike z vrsto analognih zaznav vsakodnevno naletimo tudi v našem bivalnem okolju. Hiša. Ulica. Kraj. Mesto. Industrija. Ti gradniki so prostorski elementi različnih meril, ki so z bolj ali manj premišljenim načrtovanjem zapolnili  ale sko kotlino.

Oblikovanje javnih prostorov, zasebnih bivalnih enot ter volumensko najbolj izstopajočih industrijskih ambientov je v le dobri polovici stoletja ustvarilo popolnoma nov krajinski in arhitekturni karakter tega območja. Preplet različnih stilskih obdobji je viden na vsakem koraku. A uspešnih poskusov prostorskega sožitja ni več ravno na pretek. Obdobje po arhitekturnem zatonu moderne, ki je v Velenju začela in pustila močan urbanistično-arhitekturni pečat, je bilo z vidika projektiranja precej turbulentno, nemalokrat zelo problematično. Na to sta konec devetdesetih v seriji odličnih prispevkov z naslovom "Razpad mestotvorne arhitektura," ki so izhajali v tedniku Naš čas, argumentirano opozarjala lokalna arhitekta Edi Vučina in Nande Korpnik. Na tem mestu naj dodam, da je kakršnakoli dušitev arhitekturne dediščine zavoljo kapric, ki izvirajo zgolj iz laičnih ideoloških prepričanj, vredna širše strokovne obravnave in primerne epilog. Zato naj arhitekturni, urbanistični in krajinski projekti, še posebej tisti, ki bodo s svojo pojavnostjo vidno preobražali prostor, že v idejnih fazah romajo skozi interdisciplinarna sita kompetentnih strok.

Tektonika industrijskega razvoja, ki bo v prihodnje stresala dno doline, se v večini javnih obravnav dotika predvsem preoblikovanja premogovniškega oz. energetskega segmenta. A zajec tiči v grmu celovite preobrazbe doline. Menim, da je graditev sinhronizirane podobe, ki bo tudi iz oblikovalskega vidika ustoličila razvojno strategijo, recept za dolgoročno vzdržno bivanjsko klimo. Projektiranje preobrazbe mora potekati celovito in nikakor ne na poskok, predvsem pa z uravnoteženo vključitvijo vseh programov, ki soustvarjajo v tem okolju. Pri prebiranju osnutkov opažam, da so v veliki meri spregledane nematerialne vsebine, ki imajo sicer težko izmerljiv, a kljub temu znaten vpliv na kvaliteto življenja. Naj v kontekst vprašanja vključim eno od njih: Ali je naša dolina bila, ali je in ali bo kdaj zares *srečna*? Sreča je namreč razmeroma trajno stanje velikega duševnega ugodja. Kolektivno se duša naše civilizacije vse bolj nagiba k materialnim vrednotam in vse bolj oddaljuje od nematerialnih. Posledično se temu prilagajajo tudi prostori, ki funkcionalno in

značajsko sledijo našim potrebam. Povojna industrializacija Šaleške doline je ponujala delo in zaslužek številnim ljudem in družinam. V upanju na boljši jutri je migracija delovne sile v relativno malem kotlu rodila pravo ekspanzijo kulture, religije in družbenih vzorcev. Eksistenco zanje je ponujala predvsem industrija, v kateri je prednjačilo težko delo, pod težkimi pogoji in še z visoko stopnjo nevarnosti. Prav zato je bil in je še vedno težak rudarski poklic toliko bolj cenjen in spoštovan. Še posebej med kameradi,²⁰ ki so si krili hrbte v dobrem in slabem. Globoko pod zemljo ali na površini. Delo je postalo spoštljiva vrednota. Plača solidna. Pokojnina na obzorju. Podzemne nevarnosti vedno bolj pod kontrolo. V mnogih primerih zagotovljen tudi mamljiv bonificiran delovni staž. Kaj pa sreča? Je bila tudi ta del zaposlitvene kupčije ali spregledana, nerentabilna emocija? Sreča je na samem vrhu lestvice pozitivnih čustev, ki pri prebivalcih krepijo njihovo zaupanje v družino, družbo, službo, mesto. Če se ji preko različnih kanalov omogoči kontinuirano doziranje, bodo v njeni atmosferi živeči prebivalci mesto lažje prepoznali za svoj dom. S tem se bo vzpostavil spoštljiv in zaščitniški odnos do bivalnega okolja, v katerem živijo in ustvarjajo. Pomembno je, da postopek prestrukturiranja predvidi tudi ustvarjanje različnih stanj telesnega in duševnega ugodja. Razumevanje in sprejem zatona nekaterih nekoč nepogrešljivih težko-industrijskih poklicev bo tako lažje. Lahko bo celo navdajalo z optimizmom. Zlasti, če bo svojo vlogo v celotnem procesu uspešno in z veliko mero kreativnosti odigrala lokalna vzgojno-izobraževalna platforma.

Novi časi bodo ponudili priložnost novim poklicem. Tudi takšnim, ki pri nas sploh še ne obstajajo. Čas za predrugačenje preživetega šolskega sistema, ki se na mnogih področjih še vedno naslanja na učne principe iz časov Marije Terezije, je tukaj, zdaj! Kritični trenutki so že v času epidemije Covida-19, ki je v prvi plan postavilo šolanje na daljavo in

²⁰ Premogovnik Velenje. (n. d.) *Slovar rudarskih izrazov – povzeto po nalogi Blaža Repenška* Pridobljeno na: <https://www.rlv.si/o-nas/o-podjetju/zgodovina-in-tradicija/slovarcek-rudarskih-izrazov>.

digitalizacijo učne snovi, jasno nakazali, da obstoječemu izobraževalnemu konceptu bije zadnja ura. Potrebna je razbremenjena prevetritev pedagoškega balasta, ki je v kurikulumih zabetoniran že desetletja. V današnjem času se prenekatere šolske inštitucije v strahu pred spremembami upirajo sodobnim pristopom, ki postavljajo v ospredje stimuliranje ustvarjalnosti vsakega individua. Zatiskanje oči pred uporabnim znanjem, ki nam je ob kliku miške ali drsanju po pametnih napravah na voljo v globalnem medmrežju, je večinoma posledica digitalne skepse. Ta se krepi zaradi pomanjkanja računalniške pismenosti ter nostalgčnih čustev, ki ne glede na čas in okoliščine objokavajo odsotnost "starega" analognega sveta. V času epidemije, ko se je koronski virus bliskovito naselil v vse pore našega planeta, se je poznavanje osnov ustroja svetovnega spleta izkazalo za še kako zaželeno veščino. Selitev iz "okužbeno pretečnih" učilnic v zavetje stanovanjskih mehurčkov je izpostavila, da bo brez digitalne pismenosti prepotrebno znanje ostalo zunaj dosega slušateljskih rok. Zoomi, Teamsi, Skypi so se iz anonimnosti prebili v ospredje komunikacijskih kanalov. Video srečanja so postala središča pogovorov. Nivo obvladovanja veščin računalniškega okolja je pri pripravljalcih prosvetnih vsebin vplival na učinkovitost podajanja le-teh. Osnovnošolski in srednješolski sistem sta neizogibno, malodane hipoma zaorala v novodobno komunikacijsko ledino. Domišljeni in skrbno strukturirani pristopi so vplivali na motivacijo učencev. Srkanje znanja je postalo didaktična on-line pustolovščina, katere končni učinek sta vseeno pogojevala še dovolj močen spletni signal in zadovoljiva računalniška oprema. Za plodnost prezentacij so se pronicljivi pedagogi samoiniciativno posluževali stimulacij, ki so omogočile atraktivno podajanje vsebin in osredotočenost slušateljev. In prav s tem se je pokazalo, da so procesi nenehnega nadgrajevanja šolskega sistema recept za uspešnost. V igri ni več le podajanje obstoječe oziroma t. i. klasične snovi. Ta se mora plemeniti z novimi dognanji in prilagajati sodobnim tehnološkim standardom. Pri tem pa seveda ohraniti zdravo mero uporabe digitalnih orodij (atrakcij), da ne zameglijo bistva, namena, poslanstva prvobitne socialne interak-

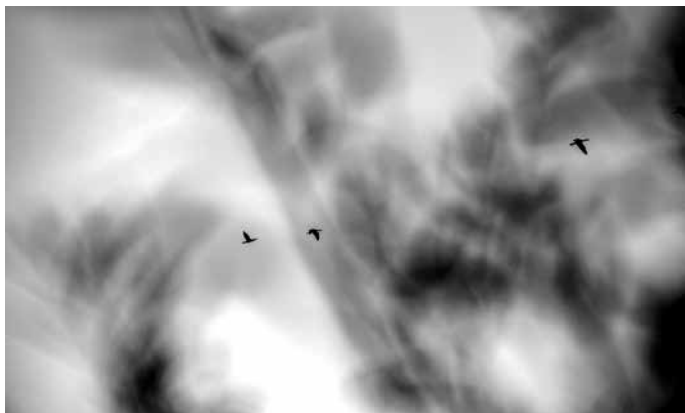
cije. Fizična relacija med učiteljem in učencem je še vedno bistvena za izmenjavo energij, ki nam jih brskanje po učbenikih ali spletu ne moreta ponuditi. Različne oblike komunikacij "v živo" ustvarjajo material za izdelavo trdnih temeljev t. i. pristnih odnosov. Odnos učenca do samega sebe, znanja, učitelja, izobraževalne institucije, do poklica, družine, prijateljev, do življenja.

A trdnost naj se ne zamenjuje s togostjo. Spodbujati ustvarjalno razmišljanje znotraj posameznih procesov je mazio za uspešno soočanje z nepredvidljivo prihodnostjo. Človeški možgani imajo za razliko od možganov drugih živih bitij zmožnost premlevanja, predruženja in preoblikovanja vstopnih informacij. Ko recimo žival opazi hrano in jo kot vstopni podatek prenese v svoje možgane, je izstopna reakcija, da je to hrano potrebno pojesti. Razlog za takšen odziv izhaja iz strukture živalskih možganov, v katerih predela za sprejemanje vstopnih in izdelavo izstopnih informacij fizično tičita zelo skupaj. Vmesni prostor ni napolnjen z nevroni, ki bi ustvarjali manevrski prostor za interpretacije in variabilne izpeljanke. Homo Sapiens pa ima v svojem najzapletenejšem organu oba predela dovolj narazen, da je prostor med njima prepreden z milijardami sinaps.²¹ Te lahko ob podpori izkustev, ki vsakodnevno polnijo naše osrednje živčevje, pošteno predelajo vstopne informacije. Tako hrana lahko postane kiperski izdelek (npr. rezljanje buč), orožje (npr. obmetavanje z jajci), stanovanjska oprema (npr. blazine s pirinim polnilom), gradbeni element (npr. nadstrešek iz trte) ali pa svojstven gurmanski presežek. In prav ustvarjalnost je v fazah gospodarskih tranzicij, političnih preobrazb, v šaleškem primeru pa prestrukturiranja lastnost, ki bo omogočila inovativen in večplasten pogled ali korak v prihodnost. Spodbujanje in nega te večkrat zatrte lastnosti vsakega posameznika bi morala postati obvezna praksa družbenih, gospodarskih in političnih mreženj. Biti ustvarjalen pomeni biti pogumen, hoditi po robu, eksperimentirati in se ne bati neuspehov. Slednji so

²¹ Beamish, J., Trackman, T. (Director) in Eagleman, D. (Writer). (2019). *The Creative Brain* (Netflix). Netflix, Inc: ZDA.

namreč pomemben in neizogiben del življenjskih procesov. V kolikor zagon in materializacija ideje izvirata zgolj iz želje po doseganju uspehov, ne bomo nikoli eksperimentirali, posegali po novem, zapuščali svoje cone udobja, ampak se bomo posluževali že preverjenih prijemov iz preteklosti. Zaradi strahu pred neuspehom se lahko celo vrnemo kakšen korak nazaj. Tudi stopicanje na mestu se verjetno ne bo obrestovalo. Celó šank citati v smislu 'bomo že nekako', 'kar bo, pa bo', 'me ne briga', 'naj drugi o tem razmišljajo' ... bodo slej ko prej pokazali svojo jalovost. Menim, da je ključ do daljnosežne materializacije nove Šaleške doline v integraciji ustvarjalnosti v vse pore udeležencev, ki bodo z angažiranimi vzgibi sodelovali pri gradnji boljšega, bolj zelenega in bolj trajnostnega jutri.

Navdihujmo.

Trenutek, ko bo lokalno okolje ponotranjilo zamišljene poteze spreobrnitve, bo jasno nakazal, ali smo krenili v prihodnost pri zeleni ali rdeči luči. Smo morda pri tem preostro zavijali ali celo ubirali napačne bližnjice. Moč štarta se bo skrivala v zaznavanju bistva, neodvisnega od razumskega razčlenevanja. Dolina ima velike možnosti, da postane navdih. Tako za občudovalce industrijske dediščine, ljubitelje

kulturno-umetniških potencialov, ustvarjalce urbanističnih in arhitekturnih presežkov, skrbnike naravnih bogastev, za negovalce degradirane krajine, slušatelje inovativnih izobraževalnih programov, domačo obrtniško-podjetniško srenjo ter za gostitev krepostnih velikanov gospodarstva. Da si bomo naredili učinkovito, privlačno in zaupanja vredno podobo, mora uresničevanje strategije vključevati uravnoteženo delovanje ključnih gradnikov, katerih skrb bo, da se bo kotlina še naprej vrtela z isto hitrostjo kot svet okoli nje. Časovnica poteka preobrazbe je dolga. Za srednje in starejše generacije morda celo predolga, da bi v polni meri doživeli in zaužili sadove njenega udejanjanja. Mogoče bi prav zavoljo njih, ki so okoljsko degradacijo pošteno izkusili na lastni koži, lahko pričeli že mnogo mnogo prej.²² Tudi mlajšim generacijam bo uspešno revitalizirana kotlinska slika zagotovo močan argument za nepobeg njihovih možganov ali, srčno upam, celo pribeg novih. Če želimo, da bo karakter nove doline ustrojen po njihovi potrebi, da bodo v njej našli svoj prostor pod svobodnim soncem, se ji predali tako družinsko kot poslovno, potem jih je potrebno že sedaj vključiti v procese načrtovanja in razvijanja tega novega sveta. Ne samo potrebno, nujno potrebno! V piramidi pripravljalcev se morajo pojaviti na samem hierarhičnem vrhu. Neobremenjenost njihovega duha in za starejšo populacijo pogosto naivno zasanjana pričakovanja bodo poganjala generator idej, programov in produktov. In če (ko) bodo spoznali, da jih je nostalgija pričela pretirano obremenjevati, bo spet napočil čas osvežitev. Za rekrutiranje nove, mlajše populacije s polno malho čudovitih idej in pripravljene soočiti se z raznovrstnimi izzivi. To je tokokrog trajnostnega razvoja. Da bomo vsi skupaj dosegli visoko stopnjo prepletenosti, vzajemnega sodelovanja ter sklepanja kompromisov brez ego predznakov, bo za komunikacijo potrebno uporabljati enak jezik. Naučimo se ga lahko pod pogojem, da prestrukturiranje najprej izvedemo v svojih glavah. Si dovolimo pomisliti, da bo nov, drugačen svet lahko mnogo boljši od obstoječega, vsem poznanega. Da je obstoječa

²² Pavšek, B. (4. 3. 2010). Alternator: Čez 50 let. *Naš čas*, letnik 57 (9), str. 10

težkoindustrijska navada le pretežka železna srajca za oblačenje prihodnosti. In nenazadnje, da pretirano čaščenje nostalgije povzroča brezizhodno ujetost v času in prostoru.

Sr(e)čno!?

Pojem “eufemizem” označuje besedno zvezo, s katero se izognemu ali nadomestimo neprijeten, včasih tudi nepriemer izraz (SSKJ). Znano je, da se dotičen tip opisovanja s pridom uporablja tudi za upodabljanje lepšega sveta, kot v resnici je. Recimo: dobrikanje in privlačna retorika energetskih struktur je s predlogom sosežiga SRF odpadkov pred kratkim postavila zaslužen okoljski počitek doline pod velik vprašaj. Šlo je za rešilno bilko vedno dražjih emisijskih kuponov, ki spodkopavajo ekonomsko vzdržnost delovanja Termoelektrarne Šoštanj. Zdravje ljudi in okolja ter nadaljevanje degradacije bi pri vpeljevanju novega energenta izpadlo le kot zanemarljiva kolateralna škoda, kar je v ušesih zaskrbljenih krajanov zvenelo precej nepošteno in nehumano. Zategadelj je komunikacijski ton energetike pretkano postregel z eufemistično sočnostjo, ki bi okoljsko pogubo doline oplemenitila z odpiranjem novih delovnih mest, nezapiranjem elektrarne, ohranitvijo nespremenjene cene ogrevanja in še kaj. Na srečo

je bilo novačenje ljudstva neuspešno. Jeziček na tehtnici se je ob veliki angažiranosti Šaleškega EKO gibanja in odklonilnem mnenju šoštanjske lokalne skupnosti tokrat prevesil na stran prebivalcev. A žal je taisto vroče železo energetske eksistence kaj kmalu uporabilo nov meh za podpihovanje ognja. Tokrat se neti ideja o sežigu komunalnega blata, ki je spet leporečna skovanka za vse tisto smrdljivo, neprebavljivo, iztrebkasto, škodljivo, kar si skozi kanalizacijske cevi brbotaje utira pot izpod naših domov. Zaradi predlaganih poskusov reševanja prisotnega energetskega ustroja upam, da bodo kovači dolinske preobrazbe s polno vestjo stali za svojimi dejanji, saj bodo (o tem ne dvomim) ta odzvanjala še daleč v prihodnost. Obenem pa družbeno anagažirani javnosti na re-industrializacijski poti, ki zagotovo ne bo enostavna, kaj šele samoumevna, tudi prisluhnili ter jo aktivno vključili v procese šaleške metamorfoze. Kultni ameriški režiser, pisatelj, slikar in glasbenik David Lynch je nekoč zapisal: *Če nimate pravega orodja, da bi iz ideje sestavili celoto, ta ideja obtiči in trohni. Sčasoma izgine. Niste je uresničili – in to vam lahko zlomi srce!*²³

²³ Lynch, D. (2008). *Kako ujeti veliko ribo: meditacija, zavest in ustvarjalnost*. Ljubljana: Tozd.